

Әш-Шура

МӘЖІЛІСТІҢ ҚҰРАНИ ҚАҒИДАТЫ

AL-SHURA

The Qur'anic Principle of
Consultation

Ahmad Al-Raysuni

ІІТ «Қысқаша кітаптар топтамасы»

ӘШ-ШУРА МӘЖІЛІСТІҢ ҚҰРАНИ ҚАҒИДАТЫ

Ахмад Әр-Райсуни

Халықаралық ислами ой институты

Бішкек 2023

УДК 297.18
ББК 86.38-2
А 95

Кітап демеушілері:
Халықаралық ислами ой институты (ИИТ)
Херидон Вирджиния (АҚШ)
Білім интеграциясы институты (КИ)
Грузия Тбилиси

Кітаптың авторы: Ахмад Әр-Райсуни
Кітапты қазақ тіліне аударған: Әбуева Амина: – Б. : 2023
Кітап редакторы: Каратаев Ерлан

Бұл кітап авторлық құқықпен қорғалған. Ұжымдық құқыққа рұқсаттық туралы келісімге қолданылатын заңды ерекшеліктер мен ережелерді қоспағанда, кітаптың бірде-бір бөлігі баспагердің жазбаша рұқсатынсыз кез-келген түрде көшіріле алмайды. Бұл кітапта айтылған көзқарастар мен пікірлер автордың көзқарасы және баспагердің пікірімен сәйкес келуі міндетті емес. Сыртқы және шетелдік веб-сайттар жағдайында баспагер URL мекенжайларының дұрыстығына жауап бермейді және мұндай сайттардағы мазмұнның дәл немесе маңызды болатындығына кепілдік бермейді.

“Ихсан Хайрия” Қоғамдық қоры тарапынан жарыққа шыққан

Қырғызстан діни мұсылмандары басқармасы № 52

Әш-Шура: мәжілістің құранны қағидаты (Kazakh)

Ahmad Al-Raysuni

ИИТ “Қысқаша кітаптар топтамасы”

© Халықаралық ислами ой институты (ИИТ)

1444 АН/ 2023 СЕ

Paperback ISBN 978-9967-493-00-1

Al-Shura: The Qur’anic Principle of Consultation (Kazakh)

Ahmad Al-Raysuni

ИИТ “Books-In-Brief Series”

The International Institute of Islamic Thought (IIIT)

1434 АН/2012 СЕ

Paperback ISBN 978-1-56564-584-4

ИИТ

P. O. Box 669

Herndon, VA 20172, USA

www.iiit.org

Барлық құқықтар сақталған

УДК 297.18
ББК 86. 38-2

ISBN 978-9967-493-00-1

Халықаралық ислами ой институтының “Қысқаша кітаптар топтамасы”

ХИОИ қысқаша кітаптар топтамасы - бұл оқырмандарға түпнұсқаның негізгі мазмұнын түсінуге мүмкіндік беретін жинақталған түрде жазылған Институттың негізгі басылымдарының құнды жинағы. Қысқа, оқуға жеңіл, уақытты үнемдемейтін пішімде шығарылған бұл реттілік үлкен көлемді басылымды мұқият қарап шығуды ұсынады және оқырмандарды түпнұсқаны әрі қарай зерттеуге ынталандырады деп үміттенеміз.

Ахмад Әр-Райсунидің *Әш-Шура: Кеңестің Құрани Қағидаты* 2011-жылы қысқыртылмаған түрде жарық көрді. Мұсылмандардың көбі *Әш-Шураның* (өзара кеңесу) Құрандық қағидатының маңыздылығы мен құндылығын және оның мұсылман қоғамының өркендеуі мен түрлендіруіндегі маңызды рөлін әліде болса толық сезіне қойған жоқ. Бұл жұмыста автор *Әш-Шураның* негізгі мағыналары мен тәжірибелерін енгізуге және зерттеуге, оның тарихи даму сатыларын қадағалап, мұсылман қоғамдарында бұл қағиданы енгізуге, орнатуға және қолдануға болатын жолдарды қарастырады. Бүкіл мұсылман әлемінде *Әш-Шураның* артқа ығыстырылғандығында күмән жоқ және мұның себептері тарихи және саяси жағынан күрделі. Автордың пікірінше, бұл тақырыпта көп жазылғанымен, іс жүзінде ол тиімсіз қолданылды және ең жаманы елеусіз қалдырылды. Бүгінгі күннің өзінде бұл өте қызу талқыға түсетін мәселе. *Әш-Шура* шешім қабылдау үдерісіне демократиялық қатысумен көбірек байланысты болғандықтан, пікірталастар Халық билігін батыстық ұғымдармен теңестіру ұғымын сынға алатын сыншылардың назарын аударды, ал басқалары

бұл қағиданың орталықтандырылған биліктің тізгінін бұзатынын айтады. Осы және басқа мәселелер мұқият зерделеумен зерттеледі. ӘР-РАЙСУНИ *Әш-Шураны* барлық мұсылмандардың мүдделерін қорғау үшін өмір салты және қайта құру мен қайта құрулардың маңызды құралы ретінде қабылдану керек деп тұжырымдайды. Бұл ретте ол тақырыпты қызықты жаңа қырларынан қарастырады, осы уақытқа дейін аз зерттелген немесе тіпті зерттелінбеген жерлер туралы түсінік береді.

Ахмад ӘР-РАЙСУНИ түпнұсқасының қысқартылған басылымы

ӘШ-ШУРА КЕҢЕСТІҢ ҚҰРАНИ ҚАҒИДАТЫ

Қайта құру және түрлендіру құралы Ахмад Әр-Райсуни

ISBN hbk: 978-1-56564-362-8

ISBN pbk: 978-1-56564-361-1

2012-жыл

КІРІСПЕ

“*Әш-Шура*” немесе кеңес – бұл Құранда айтылған және Мұхаммед Пайғамбар (с.а.с.)* және оның сахабаларының тәжірибесінде ұсынылған қайта құру және түрлендіру құралы. Қазіргі уақытта мұсылмандар көбінесе *Әш-Шураның* маңыздылығы мен құндылығын білмейді, ал ислам ғалымдары бұл қағиданың қашан міндетті екендігін және қай сұрақтар кеңес алуды қажет ететінін білмейді. Қазіргі мәнмәтінде *Әш-Шура* бір жағынан шешім қабылдау үдерісіне халық көпшілігімен қатысуыды Құран мен Сүннетке ерекше мән бере отырып тең ұстайды; екінші жағынан, сыншылар *Әш-Шураны* халық билігімен теңестіруде пікірталастыруда. Бүгінгі таңда саяси өктемшілдіктің бұғауындағы мұсылман әлемі кеңесті жеке және қоғам мүдделерін қорғау үшін және қайта құру мен түрлендіру құралы ретінде өмір салты деп қабылдау керек. Бұл кітапта осы қағиданы мұсылман қоғамының өміріне қалай енгізіліп пайдалануға болатындығы зерттеледі.

Соңғы онжылдықтарда жүздеген кітаптар мен мақалалар жарық көргеніне қарамастан, кеңес беру тұжырымдамасы түсініксіз болып қала береді. *Әш-Шураның* әлі де көптеген қосымша қырларын ашу қажеттігі бар. Бұл кітап негізгі тұжырымдамаға назар аудара отырып тәжірибенің бүкіл әлемдік ислам қауымдастығына пайдасын тигізу үшін күш-жігерді қалай белсенділендіріп қолдауға болатынын түсіндіреді. Кітаптың әдіснамасы мен заңнама қағидалары Қасиетті Құран аяттарынан, Пайғамбар (с.а.с.) өмірінен алынған оқиғалардан және салихалы халифтердің келтірген мысалдарынан алынған. Қасиетті Құран мен Пайғамбарлық дәстүрлердің бірқатар мәтіндері кеңестерді өмірдің барлық салаларына байланыстырады: рухани және материалдық, жеке және ұйымдық.

* Салляллаху алайхи уа саллям “Пайғамбарға Алланың мейірімі мен сәлемі болсын”. Пайғамбардың аты аталған жерде айтылады.

БІРІНШІ ТАРАУ

Ислам өміріндегі кеңестердің орны

Исламдық заңдардағы кеңестер мен оны растайтын дәлелдерді талқылау кезінде ғалымдар мен жазушылар екі нақты Құран аяттарына назар аударды: 42:38 және 3:159. Бұл аяттарда Алла С.Т.** Адам ата мен оның ұрпағының келешегі туралы періштелерімен мәжіліс жасаған. Көрнекті ғалым Мұхаммед Әт-Тахир ибн Ашур Құдай бұл мәжілісті періштелерді құрметтеу, тәрбиелеу еліктіру, шабыт беру үшін өткізді деп мәлімдеді. Оның айтуынша, кеңес адамдарға басшылық жасау үшін жаратылыстың басында басталуы керек еді.

Осы санатқа қосылатын тағы бір жағдай – Ибрахимның оның ұлы Исмайылмен Құдайдан алған бұйрығы туралы кеңесуі. Ыбырайым ұлын құрбандыққа шалуы керек пе деген сұрақ Құдайдың бұйрығымен шешілген болатын. Сонда да, Ыбырайым баласынан: “Енді сен не деп ойлайсың?” – деп сұрады. Оның ұлы: “Уа, менің әкем! Сізге бұйырылғаныңызды істеңіз: егер Құдай қаласа, мені қиыншылықтарға шыдамды болғандардың арасынан таба аласыз”. (“*Әс-Саффат*” сүресі 37:102) Ыбырайым баласын құрбандыққа шалуға қатысты Құдайдың қатаң бұйрығын алған кезде, ол әлі де бұл мәселеде ұлымен ақылдасты. Тиісті мәтіндерде жеке өмірде кеңес алу үшін негіз болатын көптеген Құран аяттары бар: ерлі-зайыптылардың, ата-аналары мен балаларының арасындағы, тіпті некелік келіспеушілікке немесе ажырасуға қатысты жағдайлар. Кеңес беру тәжірибесі арқылы көптеген басқа мақсаттар мен артықшылықтарға қол жеткізуге болады. Егер біз Ибн Ашурдың және ол айтқан басқа пікір білдірушілердің пікіріне сүйенетін болсақ, кеңес беру – бұл Алланың алғышқы оқиғалар арқылы адамдарға жіберген алғашқы әлеуметтік тәжірибесі.

Тағы бір мысалда, “өзара келісім мен кеңес” Құран аяттарында ата-аналардың емшек сүтімен емізуді жалғастыру туралы шешім қабылдауы туралы нақты айтылған, мысалы: “...бірақ егер олар өзара келісім

** *Субханаху уа Та`аля*. Алла Пәк және Ұлы. “Алла” сөзінен кейін айтылып отырады.

мен кеңес алу арқылы емшек емуді қаласа, онда оларға күнә жоқ...” (Құран, 2:233) Сондықтан, баланың істерін басқару – бұл баланың мүдделеріне жақсы қызмет ету үшін өзара келісім мен кеңеске негізделген екі ата-ананың құқығы және жауапкершілігі.

Баланың жағдайын мұқият қарауды қажет ететін бұл шара баланы қорғауға қызмет етеді, сондықтан Құдайдың мейірімділігі мен аяушылығының көрінісі болып табылады.

Бала тәрбиесі ата-ана арасында немесе ақыл-ой жасына жеткен жағдайда ата-ана мен бала арасында бірлескен кеңес беруді талап етеді. Сондай-ақ, ата-аналарға кеңес беру үдерісіне өмір салты ретінде үйрену үшін жас балалармен кеңесу ұсынылады. Демек, неке, отбасы және бала тәрбиесіне, жанжал мен алауыздыққа қатысты мәселелер туындаған кезде кеңес қажет.

Аи-Шура – бұл алдын-ала қойылған сұрақтарға немесе жауаптары бұрыннан белгілі болған сұрақтарға қатысты мысал. Кеңесудің белгілі бір мақсаттары мен артықшылықтары бар, олардың кейбіреулері кеңестер іздеуден асып түсіп, оларға нұсқаулар, құрмет сыйлау және басқалардан үйрену, еліктеу үшін үлгі көрсету түрінде болу мүмкін. Егер кеңес беру шешілген мәселелерге қатысты мақтауға тұрарлық және пайдалы тәжірибе болса, онда әртүрлі және қайшылықты көзқарастармен күрделі мәселелерге қатысты одан да маңызды және қажет.

Кеңес жеке істерге, оның ішінде жеке тұлғаға, басқа адамдарға, күйеуі мен әйелі, ата-анасы мен балалары арасындағы мәселелерге қажеттілік болып табылады және қоғамдық істерге және олар көтеретін негізгі мәселелерге қатысты өте маңызды. Қоғамдық ортадағы кеңестің маңыздылығы екі Құран аятында анық көрсетілген. Аяттарда “барлық мәселелер туралы өзара ақылдасатын” адамдар туралы айтылады (*Әи-Шура* сүресі, 42:38) және Құдайдың Елшісіне “олармен ақылдасып кеңес бер” деген өсиеті жазылған”. (“*Әл Имран*” сүресі, 3:159)

Кеңес 42-сүреде нақты ескерілген барлық мәселелерде бір-бірімен ақылдасатын мүмін мұсылмандардың негізгі сипаттамалары туралы нақты айтылған. Ғалымдар бұл сілтемені ислам дінінің маңызды элементтері

мен негіздері ретінде қарастырылатын басқа сипаттамалармен қатар кеңес беру іс-тәжірибесіне қатысты деп таныды.

Үшінші сүренің 159-аяты Алла Елшісіне жол сілтеуші, тәрбиеші, қолбасшы жетекші және басқаларды Құдайға сенуге шақыратын адам ретінде бағытталған. Бұл рөлдер ол басқаларға жұмсақ, мейірімді және жанашыр, олардың қателіктеріне шыдамды және күнә жасаған кезде кешірімді болуды талап етті; сол сияқты, олар одан басқалардың кеңестерін іздеу және олардың пікірлерін ескеруді талап етті. Оның үстіне, Алла елшісіне сахабалармен ақылдасуға бұйырған бұйрық, оған ұқсайтын, қолбасшы, көшбасшы ретінде қызмет ететін және басқаларды иманға шақыратын адамдарға да қатысты. Бұл аят Ислам үкіметі мен басшылығындағы және мұсылман билеушілері мен олар басқаратындардың арасындағы қарым-қатынаста негізгі қағида ретінде қарастырылады.

Пайғамбардың сахабасы Абу Хурайра: “Мен ешқашан сахабаларының кеңесін Құдайдың елшісінен артық іздейтін адамды көрген емеспін”.¹ Ислам заңына сәйкес “қоғамға қатынасты барлық мәселелер турасында олармен кеңесу” бұйрығы әкімдерге, елбасыларға және билік басындағыларға қатысты және міндетті болып табылады. Бұл Пайғамбар (с.а.с) үшін міндетті, басқалар үшін міндеттірек және парыз іспеттес болып табылады.

Құдайдың “[жалпы мәселелердің бәрінде] өзара ақылдасатын” адамдарға қатысты Құдайдың сөздері бүкіл қоғамды толғандыратын кез-келген мәселе көпшілік шешетін, бірақ өзара кеңесу тақырыбы болып табылмайтындығын және ешкім, оның ішінде имамдар мен басқа да басшылардың оны өзінің жеке мүддесі үшін және біржақты қарастыруға құқығы жоқтығын айтады. Бұл жерде кеңес алу қажеттілігінің негізі болып табылатын нәрселер алаңдаушылықтың, құқықтың және қабылданған шешімдерге байланысты болуы мүмкін пайда немесе зиянның ортақ сипаттары.

Барлық жағдайларда, басқалардың кеңестерін іздеу заңды, мақтауға тұрарлық және Пайғамбардың (с.а.с) үлгісіне еліктеудің мысалы. Кеңесу бейтараптықтың белгісі емес, бірақ ұсыныс, қажет іс-әрекет бағыты. Бұл

кеңестер туралы жақсы пікірдегі және басқалардың кеңестерін іздеудің қажет нәтижелеріне назар аударатын мәтіндер мен дәстүрлердің нақты мағынасы.

Пайғамбардың (с.а.с) мысалдарына сүйене отырып және ғалымдар растаған кеңестер (*Әш-Шура*) өмірдің саяси және тұрмыстық салаларында қолданылады. Дәл сол қағидалар билеуші немесе үкім шығарушы лауазымындағы барлық адамдарға қатысты. Кеңестерге байланысты ең маңызды үш бағыт – саяси, азаматтық және әскери басқару салалары. Пайғамбарға (с.а.с) кеңесу туралы бұйрық неғұрлым шектеулі немесе нақты қолдану қажеттігі көрсетілгенде ғана кең қолданылады деп түсіндіріледі. Алайда ислами заңда егжей-тегжейлі сипатталған нақты ұйғарым болғандықтан әртүрлі нұсқаларды қарастыру және тексеру қажет емес.

Керісінше, кеңестің мағынасы үкімдерде маңызды болып табылатын аймаққа қатысты Құранда мәтіні жоқ, сондықтан аналогиялық шегерулерге (*қияс*), заңды басымдыққа (*истихсана*) және ақылға сүйенуге қоғамдық мүдделерді іздеуге (*истислах*) негізделуі керек. Ибн Абдул-Барр Али ибн Абу Ливтің бірде: “Йа, Алланың елшісі, Құранда ештеңе ашылмаған және сенің тарапыңнан мысал болмаған жағдайларда не істеуіміз керек?”, – деп сұрағанда Пайғамбарымыз (с.а.с) оған: “Білімді мүміндерді немесе тақуаларды жинаңыз, – содан кейін мәселе турасында өзара ақылдасыңыз және өз пікірлеріңізді бір адамның пікіріне негіздемеңіз”, – деді.²

Ибн Омар “*Әш-Шура*” азан дәстүрін дамыту немесе намазға шақыру үшін қолданғанын айтады.³ Пайғамбар (с.а.с) сахабаларымен мүміндерді намазға шақырудың ең жақсы әдісі туралы кеңесті. Ол Құдайдан талқылап түсіндіруін күткен жоқ және сұрамады. Алайда Пайғамбардың сахабалармен заңды үкім шығаруда кеңесуі ерекше болды; әдетте ол мұндай мәселелерде оның негізгі билік көзі болған құдайдан келген аяндарды алатын. Алайда, ол өзінен кейінгі адамдарға мысалдарға дайын шешім қалдыру үшін осындай ережелер туралы басқалармен ақылдасқан. Сонымен қатар, кеңес беру мұсылман өмірінің сот жүйесінің маңызды бөлігі болып табылады – сот шешімдері жеке адамдарға да, топтарға да, мүмкін мемлекеттер мен үкіметтерге де қатысты. Құранда немесе сүннетте анық мәтіні жоқ жағдайларға қатысты кеңеске қатысты Пайғамбарлық

хадистер мен басқа да дәстүрлер де қолданылады, және, әрине, Пайғамбардың халифалары мен басқа да сахабалары шақырған даулар мен басқа да істерге қатысты. Шынында, бірдей қағидалар билеуші немесе сот лауазымындағы барлық адамдарға қатысты.

Абу Бакр Әс-Сыддық алдында дау туғанда, алдымен Құранға қарайтын. Егер ол жерде үкім шығаруға негіз тапса, ол осы негізде қаулы шығаратын. Егер ол Құранда ештеңе таппаса, ол Пайғамбардың (с.а.с) қандай да бір дау-дамайға қатысты дайын шешімдерін іздеді. Егер тапса, сол қаулыны негізге алды.⁴ Дайын қаулы табылмаған жағдайда ол шығып, адамдардан осы дауға түскен мәселе туралы кеңесті. Бұл жолы да ешқандай дайын қаулы таппаса, ол мұсылман жетекшілер мен ғалымдарды шақырып олардан ақыл сұрады. Егер жиналғандар үкіммен келіссе, ол өз шешімін осыған негіздеді.

Кеңес қағидатын орнатып, оның артықшылығы мен маңыздылығына назар аударумен қатар, ислам мұсылмандарды бұған тәжірибелік деңгейде қатысуға шақырады және қоштайды. Сонымен бірге, мұсылман қоғамдастығына тәуелсіз ойлау және тиімді басқару арқылы әртүрлі кезеңдерде, жерлерде, салаларда және жағдайларда қолдану қағидасын жүйелесу және бейімдеу хақын береді. Бұдан басқа, мұсылмандардың өздерінің өмірінде кеңесті қағидаттарды егжей-тегжейлі қолдану тәжірибесі олардың өздерінің жеке өмірінде, сондай-ақ мемлекеттің, қоғамның және кіші мұсылман қауымдастықтарының барлық ұйымдық және әкімшілік істерінің кеңесу құралы болып табылады.

Белгілі бір атқарымдар мен мақсаттар кеңес беру арқылы жүзеге асатын болғандықтан Исламдық кеңес құру қажеттігі пайда болған. Ханафи заңгері Абу Бакр Әл-Джассас Исламдағы *Әи-Шураның* төмендегідей артықшылықтарын атап айтады: ол тәуелсіз себептермен қасиетті мәтіндерде түсіндірілмеген жағдайларға нақты анықтама береді; ол Пайғамбардың сахабаларының тәуелсіз ойлау қабілетіне ие болған және көзқарастары қабылдануға және еліктеуге лайық болған абыройы ерекшеліктерін асыра атайды; және ол пайымдауларға келу үшін адамның ақыл ойын қолдануды ақтайды.⁵

Малики заңгері Абу Бакр ибн Әл-Араби кеңестің пайдасы белгілі бір нәрсе негізінде әрекет етуге мүмкіндік беретінін айтты; бұл шындық адамдардың бұрыс қалауларынан босатылады; және бұл адамның ақыл-өрісімен мен пайымдау қабілеттерінен жақсы нәтиже алады.⁶

Жалпы, *Әш-Шура* келесі артықшылықтарды ұсынады:

- Дұрыс немесе ең дұрыс әрекет бағытын анықтау
- Субъективтік қатыгездіктен және өзімшілдіктен арылу
- Жоғары ұстамдылық пен зорлық-зомбылықтың алдын алу
- Кішіпейілділікке үйрету
- Әр нәрсеге тиістісін беру
- Бостандық пен бастаманың мағыналығын насихаттау
- Ойлау және жоспарлау қабілетін дамыту
- Іс-әрекетке және қолдауға дайындығын арттыру
- Ізгілік пен бірлікке ықпал ету
- Жақсы шешім үшін жағымсыз салдарға төтеп беруге дайын болу.

ЕКІНШІ ТАРАУ

Кеңестік іс-тәжірибедегі негізгі мәселелер

Ислам заңы кеңесті өткізуге қатысты ешқандай шарттар мен шектеулер бермейді. Қайта, бұл мәселелерді адамдардың қалауы, таңдауы және ортақ талқылауына қалдырады. Түсінгіштік пен жалпыламалық – дәстүрлі ислам мәтіндерінде кеңестерді сипаттайтын ерекшеліктер. Осыған байланысты, егер кеңейтілген мәселелер кеңінен таралған болса, қарастырылатын мәселелер соншалықты мамандандырылған, тек тиісті білімі мен тәжірибесі бар адамдар ғана қажетті кеңесті ұсына алады.

Қоғамдық істерге қатысты кеңестерге мемлекет, қоғам және кішігірім қауымдастықтар мен топтардың істерін жоспарлау және көмектесу жағдайы. Кеңес сонымен қатар көптеген ұйымдарды және атқарушы рәсімдерді қабылдауды талап етеді: сондықтан бізге ислами заңнама көп дыбыстамайтын жүйе немесе егжей-тегжейлі ережелер қажет. Сөйтіп,

исламдық заңнамалық қағидалар аясында шығармашылық ойлауға жол ашық қалдырылды.

Қоғамдық істер мен оларды ұжымдық басқару саласында кеңестерді құру мен тәжірибеге белгілі бір ұйымдастырушылық негіздер немесе әмбебап жағдайлар қатысты болып табылады. Мұндай әмбебаптар, кеңес тәжірибесінің егжей-тегжейлі құрамдары сияқты, ислам заңында жазылмаған. Алайда, олар жеке жалпылау және мұқият зерделеу арқылы исламдық заңдар мен Пайғамбардың заманында қалыптасқан кеңестік тәжірибелерден және дұрыс басшылық еткен халифалардан алынады.

Дәстүрлі мәтіндерді қатаң түсіндіру мен қолдануға негізделген ислам өміріндегі кеңес берудің рөлі, салалары мен атқарымдары туралы тар тұжырымдамалар кеңес үдерісіне қатысты адамдардың шеңберін тарылтуға, мұндай кеңестер тек Пайғамбар (с.а.с) және екі сахаба арасында ғана болуы тиіс екені астарлана отырып бейім болды. Сонда да Алла елшісі көптеген сахабалармен, басқа топтармен және адамдармен ақылдасты. Бізде оның: “Маған кеңес беріңдер, адамдар”, – деп айтқаны туралы көп мәліметтер бар.

Кеңестік тәжірибенің негізін құрайтын екі Құран аяты барлық діндарлар, оның ішінде әйелдер арасында кеңестер мен олардың қолдану аясын кеңінен түсінуге мүмкіндік береді. Кең қоғамдық кеңес қағидасы, егер ерекшелікті растайтын нақты дәлелдер болмаса, барлық құқықтық дискурстар мен жалпылама тұжырымдарға қолданылады. Түрлі тыйым салулар мен тыйымдарда ислам заңы еркектерге де, әйелдерге де тіпті еркектік есім, жекеше немесе көпше түрде қолданылса да бірдей қарайды. Біз Алла Елшісінің әйел сахабалардан, тағы басқа бір жағдайларда ерлер мен әйелдердің соғысқа, морәлға қатысты маңызды мәселелерді шешуге немесе исламдық әдет-ғұрыптарды қалыптастыруға кеңес берген көптеген жағдайларын білеміз.

Құранда әйелдердің кеңесуге қатысуының екі оқиғасы келтірілген, олардың екеуі де мәнмәтінде берілген, мұндай араласу Құдайдың мақұлдауымен және келісімімен болған: біріншісі – Саба ханымның басқалардан кеңес сұрайтындығы,⁷ ал екіншісі – әкесіне Мұсаны сенімді адам ретінде жалдауға шақырған әйел.⁸ Қоғамдық кеңестерде (мысалы, пар-

ламент) әйелдердің мүшелігіне қарсы болғандар әйелдердің көпшілік алдында басқа адамдарға қатысты егемендікке ие болуға рұқсат етілмейтінін айтады. Бұл көзқарасты қолдау оңай емес, саяси немесе әскери салада басқаратын әйел, егер оның үстінен басқарушылар ол әйел болғаны үшін ғана тиімді деп санамаса, тиімсіз болуы мүмкін.

Кейде кеңестерге, қасақана немесе байқаусызда, белгілі бір адамдар тарапынан басқаларға тыйым салынуы мүмкін. Белгілі бір мәселелерге қатысты тек белгілі бір адамдар ғана кеңесе алады, бұл жағдайда бүкіл қоғамдастықтың қатысуы үшін негіз жоқ. Ғалымдар мұндай кеңесшілерден адалдықты, білім мен тәжірибені қажет ететінін және кеңесшілерді сайлау немесе тағайындау арқылы таңдау керектігін мәлімдеді. Тағайындау әдісінің артықшылығы көпшілік білмейтін немесе бағаланмаған құзыретті, білікті адамдарды таңдауға мүмкіндік беретіндігінде. Құран Кәрім, Сүннет және оларға түсіндірмелер сайлауға басымдық беріле отырып, осы екі әдісті де біріктіруге болатындығын көрсетеді.

Кеңес үшін жеткілікті адамдар жиналып кеңес тағайындалған мақсат орындалған кезде, кеңестік үдерісті жалғастырудың немесе айналысатын адамдардың шеңберін кеңейтудің қажеті жоқ. Құдай Пайғамбарға (с.а.с) былай деді: “Олармен барлық мәселелерде ақылдас; Әрі қарай әрекет ету туралы шешім қабылдаған кезде, Құдайға сенім арт”. (*Әл-Имран*, 159 аят)

Жоғары мамандандырылған сұрақтар мен мәселелер бойынша кеңеске ең жақсы білімі мен құндылығы бар ең жоғары білікті адамдар қатысуы керек. Олар ғылым, заң, сот жүйесі, өндірістік, шаруашылық және әскери жоспарлауға қатысты сұрақтарды қамтиды. Кеңес барған сайын білім мен тәжірибе алмасуды және тиісті бағалау мен жоспарлауды мүмкін ететін аспектілерді талқылауды қажет етеді. Демек, кеңеюді қажет ететін көптеген өсіп келе жатқан мәселелерді тек оларды шешуге қабілетті мамандарға тапсыру қажет.

Мұсылмандық мәнмәтінде мемлекет басшысы және оның үкіметімен қатар Кеңестік Одақ (*Мәжіліс Әу-Шура*) жұмыс істейді. Мұндай кеңестер қазір әлемнің көптеген халықтарында, сондай-ақ көптеген ислам мемлекеттерінде тұрақты, негізгі институттарға айналды. Олар ис-

лам кеңес қағидатына сәйкес білімге, адалдыққа және тәжірибеге ие болуға тиісті аға кеңесшілерден тұрады.

Біздің күнімізде кеңестік үдерістің нәтижесі міндетті немесе тек нұсқаулық екендігі туралы сұрақ кеңінен талқылануда. Біз кеңестердің көпшілік пікіріне және көпшілік қолдаған кеңес беру арқылы қабылданатын шешімдеріне қалай қарауымыз керек? Ертедегі мұсылман ғалымдары көшбасшыларға арналған кеңестерді пайдалы деп санаған, ал қазіргі заманғы ғалымдар мен ойшылдар көсем немесе кеңесшіге жүгінетін билік немесе билік басында тұрған адам осы кеңес берушілердің көпшілігінің не барлығын шешімін ұстануға міндетті деген пікірде (міндетті ақыл-кеңес). Беделді хадистерде ақыл-кеңес алған адамдардың көпшілігімен келісілген көзқарастарды ұстануға түбегейлі бейімділік бар. Дәл сол сияқты, Алла Елшісі (с.а.с) Абу Бакр мен Омарға: “Егер екеуіңіз белгілі бір мәселеде келіссеніздер, мен берген кеңестердің біреуіне де қарсы шықпаймын”, – деген дәстүрінен қалған болуы мүмкін.⁹ Жалпы қоғам үшін міндетті заңнамаға айналатын көзқарастарға келетін болсақ, лайықты (сыбайлас емес) көпшілік көзқарасты шешімдер қабылдау өкілеттігі бар кеңестік одақ пен кеңселерін қабылдауы керек.

Құранда кеңестердің көпшілігінің көзқарасын ұстануға қатысты нақты ереже жоқ. Кейбір жерлерде Құран сын үшін көпшілікті немесе кейбір басымдықтарды бөліп көрсетсе де, қоғамда “ақсақалдарды” немесе “атақты адамдарын” сынап, олардың терең жаңылысқан және терең адасқанның сипаттаған көптеген жерлер бар. Пайғамбарлық хадистер мен басқа да дәстүрлер исламдық қоғамның басқарушы элитасының, атап айтқанда, оның ғалымдары мен саяси жетекшілерінің сыбайлас жемқорлық қоғамды қалай құлдыртатын болса, олардың абыройы мен тұтастығы бұларды қайта құрып, батасын беретіні туралы ескертеді. Құранда қарама-қайшылық пен салыстыру кішігірім мен үлкен емес, керісінше жақсы мен жаман тандаудың арасында.

Осы уақытқа дейін жиі айтылатын Құранның 42:38 аятындағы “[ережелері барлық мәселелерде] өзара ақылдасатындарды” мақтайтын Құран шынайы кеңес кезінде қабылданған көзқарас жеке тұлға қабылдағаннан гөрі көпшілікпен қабылданғаны абзал деп санайды.

Саба патшайымы өзінің асыл кеңесшілерінің келісімінсіз ешқашан маңызды шешім қабылдамайтынын мәлімдеді: біз Құранда оған қарсы келетін немесе оның жарамдылығын жойатын ешнәрсе таба алмаймыз. Сол сияқты, Пайғамбардың (с.а.с) өмірінен және мысалынан тапқандарымыз патшайымның сөздерінің дұрыстығын айғақтайды. Саба патшайымы Құранда жақсы өмір мен сәтті өмірге келген жақсы басқарудың үлгісі ретінде сақталған. Патшайымның сөздері мен әрекеттері оның кеңес берушілерінің кеңесіне лайықты екенін және оның тәжірибесі, түсінігі және даналығы бар әйел екенін дәлелдейді.¹⁰

Пайғамбардың (с.а.с) көзі тірісінде кеңес беру қағидасын қолдануы кеңес беру үдерісі кеңес алған адамдардың көпшілігінің көзқарасын қабылдаумен және қолданумен аяқталады деген тұжырымға үлкен қолдау береді. Бадр шайқасында Пайғамбарымыз (с.а.с) сахабалардың көпшілігінің, мухаджирлердің және қолдаушылардың қолдауына ие болғанына сенімді болмайынша ұрысқа барғысы келмеді. Ухуд шайқасында көпшілік Пайғамбардың қорғаныс стратегиясына қарсы шықты. Ол олардың ісін тыңдап, көпшіліктің ұсыныстарын қабылдады. Бұл кеңес және оның салдары біздің уақытымызда көпшіліктің пікірі міндетті немесе керісінше болуы керектігі туралы үлкен пікірталасты тудырды.

Бір оқылымда Пайғамбар (с.а.с) сахабалардың көпшілігінің пікіріне сүйене отырып, өз көзқарасынан бас тартты. Содан кейін істер тыйым салусыз, болдырмаусыз немесе қарсылықсыз жүзеге асырылды; шын мәнінде, осының артынша бірден Құдайдың “барлық мәселелерде олармен ақылдас” деген аян болды. Екінші түсіндірме имамға қарсы болған кезде көпшіліктің пікірін ұстанудың дұрыс емес және негізсіз әрекет бағыты екенін көрсетеді. Оқиғалардың соңғы түсінілуі бойынша бұл соғыста мұсылмандардың жеңілісі сабақ алуға негіз болды. Екінші оқылым оқиғаның анық, айқын мағынасын елемейді және оның айқын мәнін жоққа шығаратын болжамдарға сүйенеді.

Бұл шайқасқа қатысқан не сахабалар да, не Пайғамбар (с.а.с) да – ешқашан ескерту, тәлім беру және насихаттау мүмкіндігін жіберіп алмағандар – мұны өздерінің жеңілуінің себебі ретінде атамаған. Шынында да, Құранның өзі бұл шайқас пен оның салдарын егжей-тегжейлі қарастырады, бірақ бұл түсіндірме туралы бірде-бір еске алмайды.

Кеңес беру тәжірибесін жиі қолданатын Пайғамбар(с.а.с), кейде, керісінше, басқа адамдардың пікірлерін тыңдауды күтпестен әрекет етті, бұл Құдайдың Елшісі болып, Құдайдың уахи мен нұсқауларын алған адамға тән. Құдайдың нұсқауы болмаған жағдайда, ол ешқандай қобалжусыз басқалармен ақылдасты.

Көпшілікті құрметтеу идеясы біздің исламдық мәдениетіміз бен құқықтық жүйеміз үшін жаңалық емес және исламдық қоғамда, ой-пікірде және құқықтық іс-тәжірибеде терең қалыптасқан. Көпшіліктің пікіріне үлкен мән беру қағидатын бұрыннан бері мұсылман ғалымдары қолдаған және қолданып келеді. Мысалы, хадис зерттеушілері көптеген риуаят етушілердің пікірлеріне көп көңіл бөледі. Сол сияқты заңгерлер мен құқықтану қағидаттарының ғалымдары көптеген академиктер мен ойшылдар қолдаған құқықтық түсіндірулерге үлкен мән береді. Егер ғалымдар қандай да бір мәселе бойынша келіспесе, көпшілік қабылдаған көзқарасты ұстану керек. Дәл осы қағида сахабалардың көзқарастарына да қатысты.

Өзекті мәселелер бойынша білімі мен тәжірибесі барлар дұрыс және ақиқат жолына бағыттаушы болып табылады. Олар Құран мен Сүннет талап ететін нәрсені және олардың астарындағы ниет пен мақсаттарды түсіну жолындағы бағыттаушылар. Әділдік пен ақиқат – әрқашан болмағанмен, көп жағдайда – көпшілікте.

Мұндай дәлелдер Құраннан, Пайғамбарымыздың өмірінен және дұрыс басшылық еткен халифаларының мысалдарынан сондай-ақ өздерін Ислам фикһын зерттеуге арнаған мұсылман заңгерлері (*усулийун*), хадис ғылымдары негіздеген қағидаларынан алынған.

ҮШІНШІ ТАРАУ

Ислам кеңесінің құрылу дәуірі және одан кейінгі кезеңдер

Бұл тарауда Ислам қоғамдастығының алғашқы кеңесу тәжірибелері қарастырылған, Пайғамбардың (с.а.с) өмірі мен дұрыс жолда болған халифалар кезінде және ислам қоғамдастығының өмірінде кеңес беру орны келесі кезеңде айтарлықтай сәтсіздікке ұшыраған. Екі іргелі дәуір қазіргі кезде кеңес сабақтарын ұсынады, сонымен қатар осы тәжірибелердің ерекшеліктері, бұл міндетті емес болса да, мұсылмандар өмірінің басқа салаларында қолдау мен толықтыруларға мұқтаж.

Кеңес ертедегі исламдық қоғамдастық пен оның жаңа дамыған мемлекетіндегі күш, өміршендік, бірліктің көрсеткіші болды. Бүгінгі таңда исламдық қайта құрулар қозғалыс модельдері қазіргі заманның нақты сынақтарына жауап беру үшін нақтылық пен даналықтың осы моделінен үнемі шабыт алады. Сондықтан біз қазіргі жағдайымызды беделді есептеу нүктесі болып табылатын ислам құқығы тұрғысынан қарастыруымыз керек.

Исламның алғашқы кеңес беру тәжірибесі келесі сабақтарды ұсынады. Кеңес исламдық заңмен бекітілген және ақылға қонымды исламдық тәжірибенің талабы ретінде қойылған зерделі, саналы адамдар тарапынан шұғыл, сезімталдықпен берілген жауап ретінде қаралуы мүмкін. Шынында да, ислам заңы жалпы игілік үшін әрекет ететін көптеген сезімталдық адами тәжірибелер мен қағидаларды заңдастырды. Исламның алғашқы кезеңіндегі кеңес тәжірибесі интенсивті және жан-жақты болды, салмақты да, кішігірім мәселелерді де қамтыды және мақсат пен ар – ұждандық ауыртпалыққа толы болды. Пайғамбардың (с.а.с) тәжірибелеген кеңестерін сахабалар мен тура жолдағы халифалар да қолданған.

Алла Елшісінің мұрагерін таңдауға дайындық кезінде жеке адамдар мен шағын топтар арасында үлкен кеңес өтті, нәтижесінде олардың тарапынан Абу Бакрға адал болуға кепілдік берілді. Көшбасшылыққа рухы мықты және ақниетті Абу Бакрды таңдау барысында ашық, кеңейтілген пікір алмасу мен талқылау болды. Абу Бакр қатты ауырған кезде, ол қай-

тыс болған жағдайда оны кім алмастыруы мүмкін екендігі туралы кеңес бастады, бұл кеңес оның орнына Омарды мұрагер етіп тағайындауға шешті. Пышақталған Омардың өлімі жақындаған кезде, адамдар оның жанына барып, өзінің артынан Абу Бакр сияқты кімді тағайындайтынын және өсиетін қалдыруды сұрады. Хазретті Омар: “Мен бұл тапсырманы орындау үшін Алла елшісінің қайтыс болу кезіндегі ықыласына ие болған адамдардан артық білімді адам білмеймін”, – деп жауап берді.¹¹

Хазретті Омар өзіне мұрагер таңдау ісін алты адамға тапсырды, өйткені оның алты адам таңдауға мықты негізі болған Алла елшісінің осы адамдардағы жеке мөрі еді. Бұл кісілер сонымен бірге мұсылман қауымының ықыласына ие болған көсемдер мен басшылар еді.

Кенесті қажет ететін тағы бір мәселе жаулап алынған жерлердің үкімі саяси, әскери және шаруашылық өлшемдері бар сот мәселесі қатысты – бұл сахабалар арасында дау-дамай туғызды. Омар, соғысушылар мен олардың өкілдері барлық адамдар келісетін шешімге келе алмаған кезде, ол мәселені сенімді кеңесшілермен талқылауға көшті. Омарды білікті және білімді сахабалардың көпшілігі жерді бөліске түсіру тәжірибесін тәрк ету пікірінде қолдады.

Бұл ерте кезең және онымен байланысты кеңестік тәжірибе басқалардың кеңесін, ойлау, пікір білдіру, бастамашылдық, ашықтық, әділеттілік, сенім, ұйымдастырушылық қарапайымдылық пен қалыптасқан қатынастардың сипатын сақтауға икемділікпен қарауға дайын болуымен сипатталды. Ертедегі кеңес беру мәдениетінің мысалында Абу Бакр мен Омар жаңа құқықтық мәселелер бойынша кез-келген ережені мұсылман қоғамдастығының жетекшілерімен алдын-ала жинамай және олармен ақылдаспай, бекітуден бас тартты.

Тура жолда болған халифалар дәуірінен Пайғамбарлық дәуірдің жалғасы – Омейяд дәуіріне көшу мұсылман қоғамдастығының саяси жағдайында күрт өзгеріске ұшырады. Мұсылмандық жаулап алулары тоқырау ілімінің, мәдениеттің, саясаттың, білімнің және әскери қызметтің әр түрлі салаларында қарқынды дамып келе жатқанына қарамастан, мұрагерлік негізінде құрылған үстемшіл халифатқа басқалардың кеңестерін іздеудегі даналыққа негізделген ақылды халифаттан саяси

жылжуға әкеліп соқты, бұл тез арада сауықпайтын терең жара еді. Алдымен Ислам мемлекетінің басына соққы берген, содан кейін тұтастай исламдық қоғамдастықтың жолын кескен осы ауысымның негізгі құрбандарының бірі – бұл Құран құрған және бекіткен кеңес беру Пайғамбар(с.а.с) үшін де, одан кейінгі тура жолда болған халифалар үшін де өмір жолы болған тәжірибе.

Кеңес тәжірибесінде әлі де ұйымдастыру немесе реттеу жоқ, дегенмен ислам қоғамдастығы мен Ислам мемлекеті куәландырған маңызды оқиғалар дұрыс және бұрыс болса, ислами өмірдің барлық басқа салаларында ұйымдасқан жоспарларды, институттар мен жүйелерді құру мен дамытуды қажет етеді. Оның барлық құрылымдарында, жүйелерінде және жұмыс істеу тәсілдеріндегі тұрақты даму үдерісі тура жолда болған халифалар дәуірінде ислам мемлекетінің шоғырлануы мен кеңеюінен кейін болды. Кейде оқиғалар басқа елдердің тәжірибелерін алу және тарату, ал басқа уақытта исламдық қайнарлар мен қағидаттарға негізделген креативті жаңартпалар арқылы болды. Осылайша, Ислам мемлекеті саяси, қаржылық, әкімшілік, әскери, білім беру, сот және әлеуметтік салаларда бірқатар жаңа немесе жетілдірілген ұйымдастырушылық құрылымдар тапты.

Ислам мемлекеттері мен қоғамдары өздерінің рухани және материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қажетті жүйелер мен шараларды ойлап тауып, жетілдірді. Алайда ақыл-кеңес ешқандай жоспар немесе жүйе түрінде болмады. Исламның алғашқы күндерін сипаттаған қарапайым, жоспарланбаған және икемді кеңес беруден өмірдің тұрақты дамуына да, заңға да сай келетін егжей-тегжейлі, реттелген және жоғары ұйымдасқан тәжірибеге өту үшін мұсылман қоғамдастығы ойлап шығарған және құрастырылған атқарымдар мен келісімдер күш салу керек еді.

Тіпті, мұсылман қоғамдастығының саяси және рухани лидерлерін таңдау үдерісі пайымдаулық және сарамандық деңгейлерде кеңес беру саласынан мүлдем ажыратылды. Ерекше жағдайларды қоспағанда, кеңестер кез-келген саяси жүйеде шынайы, жүйелі түрде жүргізілуді тоқтатты. Оның орнына, билікке ену мұрагерлік жолмен немесе жаулап алу және басып алу жолымен өтті. Мемлекеттік істер тек басшының қолында бо-

лып, оның жеке қажеттіліктері, мүдделері мен көңіл-күйінен тәуелді болды. Бұл саяси басқарудың ең кең тараған түрі болды.

Ислам тарихындағы ең жақсы, ең тұрақты және ең дамыған кеңестер исламдық сот жүйесінде болуы мүмкін. Сот істеріне қатысты басқалармен кеңес алудың үлгілі мысалы тура жолдағы халифаларының іс-әрекетінде, атап айтқанда Омар және Османда болды. Сот кеңестерінің ежелгі пішіні, әсіресе Андалусия мен Мароккода, сот жүйесінің ажырамас бөлігіне айналған жоғары жүйеленген нысанға айналды. Бұл жүйеде кеңес іздеген адамдар кеңесші ретінде тағайындауды оларды судья ислам немесе ислам құқығына негізделген заңды шешімдер қабылдауға қабілетті заңгерлер қатарынан таңдады.

Кеңестер саласындағы осы сот ерекшеліктерін ескере отырып, ислам сот жүйесі тарихтағы ислам өміріндегі және исламдық практикадағы ең жақсы дәрежені көрсетті, өйткені ол шынымен исламдық биліктің қайнар көзіне сүйене бастады және өзінің дербестігі мен тегістігін сақтай отырып көп дәрежелі жетістікке жетті. Ислам тарихындағы дәйекті мемлекеттер мен саяси режимдер исламдық биліктің қайнар көздері заңнамалық және мәдени салаларда ұстауына қарсы бола алмады.

ТӨРТІНШІ ТАРАУ

Бүгінгі кеңес: оны қалай құрамыз және алға тартамыз?

Кеңестерге қатысты бірқатар мәселелер жеткілікті дәрежеде қарастырылмаған және кеңестер қағидаларі тиісті дәрежеде қолданылмай отыр. Кеңестер маңыздылығын жаңадан түсіну кеңес беру жүйесін құру бағытында алға жылжуға мүмкіндік береді. Кеңестік тәжірибенің берік негізін құруға және кеңесті көптеген салаларда сарамандық қолдану үшін қосымша салымдар қажет.

Кеңестерге қатысты мәселелер мен қағидаттарды қазіргі өмірдің талаптарына сәйкес келе алатын кірістірілген және тиімді түрде түсіну үшін исламның алғашқы кезеңінде қалыптасқан беделді қорларға, атап

айтқанда, Пайғамбар (с.а.с) және тура жолда болған халифалардың күндеріне назар аударуымыз керек.

Бұл негіздер (1) Пайғамбар (с.а.с), оның сахабалары және тура жолда болған халифалар келтірген мысалдардан, пайымдаулық және сарамандық нұсқаулардан, (2) ислам құқығының қағидалары мен мақсаттарынан және (3). мұсылмандар өз тарихында және бүкіл әлемде жүзеге асырған өзара байланысты кеңес жүйелерерімен мен тетіктерінен тұрады.

Біздің кеңес беру тәжірибесін орнатудың басты бағыты – өзінің негізін ислам діні мен Құдайдан келген аяндардан алады. Сонымен, бұл Құдайдың сыйы және шарифаттың немесе ислам заңдарының негіздерінің бірі. Демек, оны қолдану – шарифатты қолдану, ал оны елемей – шарифатты қараусыз қалдыру. Аянмен қатар кеңесу жеке және ұжымдық түрдегі іс-әрекеттер бағыты даналық пен дұрыс басшылыққа сәйкес келетінін анықтаудың негізгі құралы болып табылады. Мұсылмандар алдымен вахиды, екіншісі кеңесуді басшылыққа алады.

Осы екі басшылық көзі арқылы белгілі бір білім мен түсіну, сонымен бірге тәжірибе жасау және тәуелсіз пайымдау мен түсіндіруге жемісті қатысу мүмкіндігі пайда болады. Егер мәселе қоғам мүшелерінің ортақ ұстанымына немесе басқалардың құқықтарына қатысты болса, кеңес алу қажеттігі туады. Мұндай кеңестерге, атап айтқанда қаралып жатқан мәселе оларға әсер ететін салдары болуы мүмкін болған жағдайда, құқықтарына қауіп төнген адамдарды (немесе оларды жақтаушыларды) қамту керек.

Исламда басқаларға Құдайға тиесілі нәрселерден үлес алуға ешқандай орын жоқ; дегенмен, бізде басқаларға өзіміздің істерімізде үлес қосудан басқа амал жоқ. Кеңес берудің мәні осында. Кеңес арқылы біз басқалармен бірге ойлау, жоспарлау және басқаруға қатысамыз. Адамдар бір-бірімен бөлісудің осы түрімен айналысуына қарыздар, ал билік және басқалар алдындағы жауапкершілігі бар адамдар өздеріне осындай билікті қолданатын адамдарға ойлау, жоспарлау және басқару үдерісіне қатысуға мүмкіндік беру үшін ерекше міндетті.

Мұсылмандарда өздерінің қоғамдық істеріне және ортақ мүдделеріне қатысты кеңес алу құқығы бар. Сонымен қатар, егер адамдарға өз істерін

қалай басқару керектігі туралы тікелей немесе олардың өкілдері арқылы кеңесуге қатысуға рұқсат етілсе, онда оларды бұл құқығынан айыру – бұл әділетсіздік. Бұл құқығынан айырылған адамдар саны неғұрлым көп болса және мұндай айыру ұзаққа созылатын болса, оның жағымсыз әсерлері де күшейе түседі. Омар бұл мәселеге қатысты өте қатал сөйледі, тіпті адамдарды өліммен қорқытты, адамдарды өздеріне қатысты мәселелер бойынша кеңес алу құқығынан айыруға тыйым салды.

Мұсылман қоғамдастығы жүйелі түрде кеңес жүргізе алмауының салдарынан болған шығындарды ескере отырып, бізге кеңестердің қажеттілігі мен құндылығын қайта бағалайтын уақыт келді. Өйткені, бұл Құран мен Сүннеттен кейін екінші, адамдар үшін басшылық көзі және олардың істерін басқарудың сенімді құралы. Исламдық өмірдегі кеңесті қалпына келтіру арқылы осы әділетсіздікті жою рухани және материалдық қайта құрулар мен қайта жанданудың қажетті шарттарының бірі болып табылады.

Әш-Шура ешқашан үкіметтің, әкімшіліктің, зекет тарату, діни сыйақылар, *хисба*,¹² базар, сот жүйесі, қылмысқа қарсы күрес, полиция, қауіпсіздік, білім беру сияқты атқарымдардан айырмашылығы, тұрақты институттардың жиынтығында бекітілмеген. Исламның алғашқы күндерінде мұндай институттың құрылуы қажет болмаған еді, өйткені кеңес беру үдерісі сол кезде кенеттен, қарапайымдылық, шыншылдық және сенушілік негізінде құрылды, кеңес үнемі және тиімді түрде өткізіліп тұрғандықтан, анықталған жүйе немесе мамандандырылған мекемеде мұқтаждық болған жоқ. Дәл жолға қойылған халифалар күндерінде реттеу мен жүйелеудің жалпы үрдісіне сәйкес сол кезде бірқатар ұйымдастырушылық бастамалар мен қадамдар жасалды. Алайда, олардың бәрі болашақ ұрпақ үшін сақталмаған немесе дамытылмаған еді.

Мұндай ұйымдық тәртіптер уақыт өте келе қоғамдық өмірдің әртүрлі деңгейлерінде, әсіресе саяси деңгейлерде, ақыл-кеңес беру жүйесіне айналуының ең табиғи бағыты болар еді. Ақыл-кеңестермен саяси келіспеушіліктерді басқару төңірегіндегі ұйымдастырушылық және құқықтық вакуум биліктің қисынына үстемдік етуге жол ашты.

Кеңес дегеніміз – ислам заңын, ақылын, қисындылығын және өзара мүдделерін қоғам мүшелері арасында төрешінің орнына орналастыру. Кеңес диалог, әркім өзінің қатысына қарай тиесіліні алатыны болғандықтан өзара түсіністік және өзара келісуден тұрады. Кеңес – бұл дәлелдеу, сендіру және дәлелдерге жүгінуге мүмкіндік беретін үдеріс. Осы кеңес беру тәжірибесін және оны реттейтін заңдарды қолдайтын институттар болуы керек. Егер Ислам кеңес беру тәжірибесінің нақты жүйесін орнатпаған болса, бұл оның даму мен өзгеріске ұшырайтын өмірдің барлық салаларының ұйымдастырушылық аспектілеріне сәйкес келеді.

Мұсылманды білім мен сауаттануға ұмтылуға шақыратын сәттер бірнеше Құран аяттары және Пайғамбарымыздың хадистерінде кездеседі. Сол сияқты Пайғамбарымыз (с.а.с) мұсылман қауымына ақыл-кеңес берумен де, білім алуға ұмтылумен де өз үлгісімен көрсеткенін байқаймыз. Біз қазір кеңестерді пайымдау және іс-тәжірибеде қалпына келтіріп, мәселелерді шешуге тырысып жатқандықтан, біз өзіміздің тұтыныстық қағидаларымызды есімізге түсіріп, оларды барынша қолдануға тырысамыз.

Ислам мен мұсылман ұлтының барлық деңгейлердегі жаулап алулары өзіне тийесілі бағаланды: исламдық мемлекет пен қоғамдағы өмірдің кейбір сапалық аспектілеріндегі теңгерімсіздік пен тапшылық және діндарлық пен моральдық нормалардың құлдырауы. Сахабалар, тіпті олардың ойлары мен тәсілдерін білген мұрагерлері Араб түбегінде, сондай-ақ Левант, Ирак, Египет, Персия, Солтүстік Африка – Омар, Осман, Алиге қастандық жасаған адамдар тұрған елдерден, және басқа жерлерде жаңа мұсылмандар сияқты үлкен теңізде азшылыққа айналды. Мүмкіндігінше кеңес нәтижелері бір уақытта қажет болатын жағдай үшін не сақталып не жүйеге келтірілген жоқ.

Адамдардың өміріндегі және қоғамдағы барлық өзгерістер, әсіресе жағымсыз оқиғалар тәуелсіз, шығармашылық ойлауды дұрыс қолдануға шақырады. Бұл ойлау үдерісі бізге исламдық заңдардан және оның басшылыққа алатын қағидаттарынан және мақсаттарынан туындайтын жағдайға сәйкес келетін шешімдер қабылдауға көмектеседі. Біз мұсылмандардың дінін сақтайтын және олардың мүдделерін қорғайтын, өміріне жеке және ұжымдық түрде қауіп төндіретін алауыздықтар мен бұзылыстарды болдырмайтын шаралар қабылдауымыз керек.

Сабақтарды тарихи тәжірибеден, оның артықшылықтарынан және кемшіліктерінен, кеңесті өзінің құрметті орнына қайтарып, оны тұжырымдылық және ұйымдық тұрғыдан қалпына келтіру үшін жинау керек. Мұндай қайта құру бізден кеңес беру саласындағы алғашқы сәтсіздіктерді, атап айтқанда, ұйымдастырушылық вакуумды, кеңестік іс-тәжірибесін жүйелеу және орнату арқылы қалпына келтіруді талап етеді.

Ұйымдастыру қажеттілігін ескере отырып, төрт заңнамалық қағидалар ислам заңнамасының мәтіндерімен толық қолдау тапқан және адам өміріндегі жаңа оқиғаларға қатысты түсіндірме мәселелеріне қатысты. Алғашқылардың ең жақсы үлгісі – бұл Омардың біреудің оның өлімін күткенін білгенде, өзі таңдаған адамдан адалдыққа серт алып, содан кейін оны қалған мұсылман қауымына жариялау оқиғасы. Осындай қауіпті өршілдікке орай, Омар мұсылман қауымымен алдын-ала кеңесусіз жасалған келісімнің ешбір күші жоқ екендігін мәлімдеді. Өте байсалды, шешуші және өте ұқыпты әрекет ете отырып, ол ешкім кінәлі болмайтындай түрде қоғамдық пікірді ескеретін кеңестік одақ құрып, алауыздық пен азаматтық арсыздықтың жолын жапты.

Сад-Әз-Зарайдың екінші заңнамалық қағидасы – заңға қайшы келетін немесе тыйым салынатын немесе бүлінуге әкеп соқтыратын заңсыз құрылғыларға тыйым салу – құқық бұзушылықтың жаңа түрлері жаңа шешімдер қабылдауды талап ететін бірінші қағидаға сәйкес келеді. Екіншісі неғұрлым тар және нақтырақ, өйткені ол тыйым салынған нәрсеге сылтау ретінде заңды нәрсе қолданылатын жағдайларға қатысты. Басқаша айтқанда, заңды және рұқсат етілген нәрсе ол көзделгеннен басқа мақсатта қолданылады. Кеңесті ұйымдастыруға және қорғауға қатысты бірқатар мысалдар мен сарамандық қолдану маңызды. Алла Елшісі екіжүзділер өзін және мұсылман қауымына зиян келтіруге тырысқанына қарамастан, оларды өлтіруден бас тартқандығы туралы куәлік ететін мәнбілер бар. Пайғамбар (с.а.с) кейбір мұнафиқтардың өлтіруге лайық екенін біле тұра, *Сад-Әз-Зарайдың* қағидасын қолдана отырып, оларды тыныштықта қалдырды.

Кеңестік үдерісті ұйымдастыруға қатысты үшінші қағидат – исламдық құқықтың негізгі қағидаларының бірі болып табылатын қоғамдық мүд-

делер тұжырымдамасы (*Әл масалих Әл мурсаля*). Ислам заңы адамдардың рухани және материалдық мүдделеріне қызмет етуге арналған және оның ережелері адамдарға пайда әкелуге және оларды дереу немесе кешіктірілген зияннан қорғауға арналған деген түсінікке негізделген. Мұндай адамның мүдделері Құран мен Сүннеттегі кез-келген мәтінмен нақты анықталмаса да, жалпы адамзат қоғамында туындайтын жағдайларға байланысты келісілген. Ислам заңы адамның барлық мүдделерін егжей-тегжейлі сипаттамайды, сондай-ақ көптеген мүдделерді ғана емес, сонымен қатар сан алуан және күн санап өсіп келе жатқан мүдделерді сақтау үшін қажет барлық ережелерді көрсетпейді.

Сондықтан, исламдық заң егжей-тегжейлі ережелерден басқа, жаңадан туындаған жағдайлар мен жәй-жапсарларға қамтитын сансыз шешім шығаруға болатын жалпы ережелер, жалпыға бірдей қағидағар қабылданды. Жақсы, пайдалы, дұрыс, әділ және қайырымды нәрсенің бәрі Ислам заңы бойынша, маңыздылығы немесе қажеттілігіне қарай, ұсынылынған тәжірибе (*мандуб*) ретінде, немесе оның дәрежесіне байланысты талап (*уәжіб*) ретінде ұйғарылады.

Исламдық заңды шешімдер келесі шарттарға сәйкес болу керек:

- (1) олар ислам заңдарының, олар Ислам қағидаларын бұзбайды немесе оның кез келген мәтініне қайшы келмейді;
- (2) олар ақылды адамдарға ұсынылса, қабылданатындай түсінікті және қисындық негіздемелерге сәйкес болуы керек;
- (3) олар мойындалған және әрекет еткен кезде ислам құқығының мақсаттарын алға жылжитатындай болуы керек. Қорытындылай келе, исламдық құқықтық ережелер негізделетін және сақталуға тиісті адамның мүдделері ислам заңдарының егжей-тегжейлі мазмұнына және жалпы мақсаттарына сәйкес келіп, осы мақсаттарға жетуге қызмет ету керек.

Исламдық заң шығарудың бұл негізгі қағидасы ғасырлар бойы мұсылман заңгерлері, билеушілері мен судьялары қолданған және өмірдің көптеген салаларында сансыз қолдану үшін негіз болған. Осындай қосымшалардың бірі – Абу Бақр халифаты кезінде Құранның мәтінін

құрастыру, одан кейін Осман ибн Аффан халифаты кезінде ислам аумағындағы барлық мұсылмандар үшін Құран мәтінінің әдеттегі көшірмелерін қабылдау.

Төртінші қағидат – ортақ игілік үшін басқалармен алыс беріс. Бұл дәл тұжырымдамамен белгілі заңды қағида жоқ; дегенмен, оның мазмұны ислам заңдарының нормаларына сәйкес келеді және ислам тарихы барысында қолдануда. Мұны Алла елшісі, сахабалары және тура жолда болған халифалар қолданған және мұсылмандар ғасырлар бойы, әсіресе ұйымдастыру мәселелері мен әкімшілік рәсімдерге қатысты қолданған. Мұсылмандар басқалардан өздеріне пайдалы және діндеріне қайшы келмейтін нәрселермен алыс берісте болды. Үлгілеуге лайық нәрсені анықтайтын өлшем бұл әрекеттің исламға сәйкес келуі, оған қызмет ету етпеуі, мұсылман қоғамдастығы мен оның мүдделеріне пайдасы бар жоғы. Мұндай алыс беріс Құранда және Алла елшісінің, сахабалар мен халифалардың мысалында қолдау табатын Пайғамбарға (с.а.с) еліктушіліктің үздіксіз құралы болып табылады. Мысалы, халық билігінде бізге халық билігі пішіні, ұйымдастыруы және тәртібі ұсынатын білім мен сарамандық тәжірибе қажет.

Түрлендіру құралы ретінде кеңеске келетін болсақ, қазіргі оның талқылауы саяси және әлеуметтік ортасы туралы хабардарлық пен жауаптылықты көрсетеді, сонымен бірге өзінің ерекше бағыты мен мақсатын сақтауында. Кеңес бейімделу мен түрленудің (түрлендірудің) үлкен әлеуеті бар мұсылмандардың жүрегі мен санасында терең қалыптасқан жаңғыртушылық ұстанымды білдіреді. Сонымен, біз бұл түрлендіру ұстанымды мұсылман қоғамдастығы исламдық хабарды ұстану аясында болатын сындарлы, ілгерінді әлеуетті алға жылжытуға болатын сарамандық тетікке қалайша аударамыз? Мұнда кеңес беру мәдениеті қажет.

Кеңес мәдениетін насихаттау көп жазбаларды, дәрістер мен семинарларды, кеңестің мәні мен маңыздылығын, сондай-ақ оның немқұрайдылығының кесірінен болатын залал мен сананы ескеруді қажет етеді. Кеңестер мәдениетін тарату үшін қажет нұсқаулық медиа, білім беру, басшылық, уағыздау және исламдық құқықтық шешімдер шығаруды біріктіріп, барлық арналар арқылы жүзеге асырылуы керек. Кеңес адамды өз

ісін басқарудағы жаңа деңгейге көтереді, бұл оған өзінің және басқалардың мүдделері үшін де барынша қызмет етуге, өзіне және басқаларға тигізетін зиянын азайтып, өзін тазартып, ақыл-ойын дамытуға мүмкіндік береді.

Осындай насихаттаумен айналысатын топтар мен ұйымдар мұсылмандар арасында ақыл-ойды көтеру және білім беру, осындай ағартушылық топтардың мүшелерін осы үдеріске үйрету және олардың топтық іс-әрекетіне кеңес беру арқылы мұсылмандар арасында кеңес беру мәдениетін дамыта алады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Кеңестік тәжірибені ұстанатын адамдар мен топтар исламдық ережені орнықтыруға жол ашады және қоғамның негізгі тірегі мен қолдауын құрайды. Мұсылман қауымдастығын “істерін [барлық мәселелерде] өзара кеңеспен жүргізгендер” деп сипаттайтын Құран аятын еске түсірейік,¹³ ол кезде мұсылман қауымы басқаларды дінге шақырған не мемлекет, не халифат дәрежесіне жетпеген азғантай топ қана еді. Кеңес беру рухы біз өмір сүретін бүкіл мәдениетке енуі керек; басқаша айтқанда, ол өмірдің басым жолына айналуы керек. Кеңес ар-ождан және сөз бостандығы, ой еркіндігі мағыналы да ғана сәтті бола алады.

АВТОР

АХМАД ӘР-РАЙСУНИ - Мұхаммед Әл-Хамис Университетінің Исламтану бойынша докторы дәрежесінің иесі, Рабат, Марокко. Ол әділет министрлігінде жұмыс істеді, “*Әт-Таджди*” газетінің редакторы және Мароккодағы мұсылман ғалымдары қауымдастығының мүшесі. Профессор ӘР-РАЙСУНИ *Әл-Мақасид*-те кітаптар мен мақалаларды араб тілінде жазған, олардың кейбіреулері басқа тілдерге аударылған. Қазіргі уақытта ол Мароккодағы Мухаммед Әл-Хамис Университетінің Өнер және Гуманитарлық колледжінде Фикх негіздері (*Усуль Әл Фикх*) және Шарифат мақсаттары бойынша (*Мақасид-Әш-Шариа*) сабақ береді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Тирмизи джихад туралы жазған бөлімінде риуаяттаған.
2. Тарату тізбегінің әлсіздігіне қарамастан, дәстүрге сүйене отырып, есеп мазмұны шынайы және сенімді деп расталды, сонымен қатар Абу Умар Юсуф ибн Абд Әл-Барр, Джами баян Әл Ильм уа фадлихи уа ма янбағи фи Риуайатиhi уа Хамлихи (Бейрут: Дар Әл-Фикр, датасы жоқ), 2/73.
3. Сахих Әл Бухари, Намазға шақыру кітабы (Китаб Әл-Азан) және Өт-Тирмизи, Намаз туралы бөлімдер (Абуаб Әс-Салят).
4. Мухаммед Рууас Каладжи, Маусуат Фикх Абу Бакр Әс-Сыддық (Бейрут: Дар Ән-Нафаис, 1994), 155 бет.
5. Абу Бакр Әл-Джассас, Ахкам Әл Қуран, 2/41.
6. Абу Бакр ибн Әл-Араби, Аридат Әл Ахуади фи Шарх Сахих Өт-Тирмизи (Бейрут: Дар Әл-Фикр ли ат Табаа уа ан Нашр уа ат Таузи, датасы жоқ), 7/206.
7. Құран Кәрім 27: 29-35.
8. Құран Кәрім 28:26.
9. Имам Ахмадпен Әл Муснадта риуаят етілген, 4/227. Сондай ақ Ибн Ажар Әл-Асқалани Фатх Әл Бариды қараңыз, 15/284.
10. Аднан Ән-Нахви, Маламих *Әи-Шура* фи ад-Дауа Әл-Ислямия (Даммам: Дар Әл-Фикр ли ат Табаа уа ан Нашр уа), күні жоқ), 36-бет. Сондай-ақ, Құран 27:43.
11. Сахих Әл Бухари, “Рақымшылық кітабы” (Китаб Әл Фадаиль), “Османға адалдық серті туралы әңгіме және оны тағайындау туралы келісім” деп аталатын бөлім.
12. Хисба: Аббасилер дәуірінде дербес қызмет ретінде пайда болған жақсылықтың әмірі мен жамандыққа тыйым салуға негізделген діни биліктің бір түрі. Бұл атқарымны атқарған адам базарларды, тазалық пен гигиена мен қоғамдық морәлды қадағалаушы болатын.
13. Құран Кәрім 42:38.

ХИОИ қысқаша кітаптар топтамасы, қысқаша түрде жазылған және оқырмандарға түпнұсқаның түпкі мазмұны туралы негізгі түсінік беруге арналған институттың негізгі жарияланымдарының құнды жинақтамасы.

Мұсылмандардың көбі *Әш-Шураның* (өзара кеңесу) Құрандық қағидатының маңыздылығы мен құндылығын және оның мұсылман қоғамының өркендеуі мен түрлендіруіндегі маңызды рөлін әліде болса толық сезіне қойған жоқ. Бұл жұмыста автор *Әш-Шураның* негізгі мағыналары мен тәжірибелерін енгізуге және зерттеуге, оның тарихи даму сағыларын қадағалап, мұсылман қоғамдарында бұл қағиданы енгізуге, орнатуға және қолдануға болатын жолдарды қарастырады. Бүкіл мұсылман әлемінде *Әш-Шураның* артқа ығыстырылғандығында күмән жоқ және мұның себептері тарихи және саяси жағынан күрделі. Автордың пікірінше, бұл тақырып көп жазылғанымен, іс жүзінде ол тиімсіз қолданылды және ең жаманы елеусіз қалдырылды.

Профессор Мұхаммад Хашим Камали

IAIS, Малайзия, Халықаралық ислам зерттеулер институтының негізін қалаушысы және бас директоры:

“Қазіргі уақытта араб елдерін шарпыған күштеуге сүйенген шектелмеген өктемшілікке қарсы халық наразылығының толқыны бірден қатысушылық және кеңестік басқарудың сәтсіздігінің дәлелі болып табылады және осы уақытта олардың өздерінің мәдениеттеріне сәйкес келетін барлық жоғалған мұраларын және исламды дін ретінде қайтарып алу мүмкіндігінің дәлелі. Әр-Райсунидің уақтылы қосқан үлестері *Әш-Шураның* жазба, құқықтық және тарихи өткенде орын алған жағдайдағы орнын, сондай-ақ оның қазіргі мұсылмандық саясаттағы жандану тәсілін ашып кеңейтеді. Оның атап өткен іс жүзіндегі пайдалылық мәселелер мен *Әш-Шура* мен халық билігі арасындағы жақындасу бұл тақырыпқа оқырманды ерекше қызықтыра түседі”.

Доктор Абдул Уахаб Әл-Афанди

Халық билігі және Ислам бағдарламасының үйлестірушісі, халық билігін зерттеу орталығы, Вестминстер университеті:

“Алғашында кеңес болды”. Осылайша, Ахмад Әр-Райсунидің керемет *Әш-Шура* кітабы басталады, ол өмірдің барлық салаларында кеңес беру қағидатын жандандыру және жандандыруға деген күштарлықты білдіреді. Оның жолдауы - бұл қағида өзінің болмысынан Құдайи болып табылады және оны қолданылуы адам баласының жаратылуынан басталады. Сонымен, автор қағиданы тек тоқырау ілімдік мәселе емес, жаратылу барысының ажырамас бөлігі деп санайды. Сонымен қатар, ол қазіргі халық билігілік пайымдау мен іс-тәжірибенің өзара алмасу арқылы (және одан әрі байыту) қағидатты жетілдіріп одан әрі күшейтуге қарсы емес. “Халық билігі, - дейді ол, - біз оған қаншалықты мұқтаж болсақ ол бізге соншалықты мұқтаж”. Кітапта осы орталық ислам қағидатын жан-жақты қарастыру және қайта қарау ұсынылған”.

9 789967 493001